

2 Karaktärisering av kyrkoanläggningen

2.1 Kyrkomiljön

Torsåker är ett av landets äldsta bergslag, beläget mellan Sandviken och Avesta. Sockenkyrkan ligger i den södra delen av samhället med det gamla kommunalhuset och folkskolan som närmaste grannar. Söder om kyrkan breder ett öppet odlingslandskap ut sig med gårdar, omgivna av lövträd, som öar på åkrarna. Den stora kyrkogården omsluter kyrkan med den senast tillkomna delen längst i söder, där det även finns en byggnad för vaktmästeri och förråd. Häckar innesluter kyrkogården åt tre sidor medan norra sidan smyckats med ett järnstaket. Ingångar finns i norr, söder och väster, medan östra sidan kantas av en åker.

2.2 Kyrkan

Den nuvarande kyrkan i Torsåker började uppföras 1754, men först 1792 byggdes tornets lanternin vilket avslutade det omfattande nybygget. På platsen stod sedan tidigare en medeltida kyrka av vilken mindre murpartier infogades i den nuvarande. Denna bedömdes dock vara både för liten och i så pass dåligt skick att den revs för att ge plats åt en ny och tidsenlig kyrka. Efter färdigställandet har kyrkan genomgått ett flertal förändringar och renoveringar. Den första stora renoveringen skedde strax innan 1900 och innebar bland annat att ett fönster togs upp bakom altaret och att bänkinredningen byttes ut. Omkring femtio år senare murades fönstret igen och bänkinredningen byttes återigen ut. Vid detta tillfälle ersattes även stora delar av golvet. Mellan de två renoveringarna, strax efter 1900, uppfördes en ny sakristia söder om koret. Denna var i bruk till renoveringen 1949 då den gamla sakristian, norr om koret, återigen togs i bruk. Därefter har den nya fungerat som förråd och numera som "lillkyrka".

Kyrkan är uppbyggd som en hallkyrka med sex bärande pelare och kryssvalv. I väster reser sig ett kraftigt torn och i öster avslutas kyrkorummet av ett tresidigt kor. Som nämnts finns utbyggnader på båda sidor av koret innehållande sakristia och lillkyrka. Den senare har även en källare för värmeanläggningen. Västväggen skevar något mot långsidorna då grundläggningen från den föregående kyrkan återanvändes. De fyra centralt placerade bänkkvarteren inramas av gångar och delas av en mitt- och en korsgång. Bänkar finns även längs långhusets murar och i koret. Orgelläktaren med den stora orgeln uppfördes först på 1850-talet och sträcker sig in i tornrummet, vilandes på kolonner synliga i det underliggande vapenhuset. Entréer till kyrkan finns i norr, söder samt genom tornet i väster. Sakristian nås via en ingång i norr. Trappan till tornet går i muren och nås endast utifrån.

När kyrkan skulle byggas valde man att uppföra murarna i gråsten med omfattningar i tegel, något som är väl synligt i de tunt slätputsade och vita fasaderna. Ett undantag är den sent tillkomna lillkyrkan som dock putsats lika de övriga. Dekorationer saknas bortsett från en profilerad takfot. Grunden är likaså putsad, men avfärgad i en gulbrun nyans. Tornet avslutas uppåt med en lanternin, krönt av ett förgyllt kors och klot. Lanterninen, med fönster och urtavlor i alla väderstreck, är kopparklädd liksom samtliga takfall. Långhusets stora brutna och valmade tak var belagt med spån ända fram till 1969. Fönstren är i huvudsak rundbågiga, rödmålade och djupt sittande i de tjocka murarna. På sakristian finns även fönsterluckor i smitt järn. Kyrkans träportar är plåtklädda och liksom tornets sex ljudluckor svartmålade.

Kyrkorummets väggar och valv är slätputsade endast med dekorationer i form av gyllene änglahuvuden i valvhjässorna. De höga vitmålade fönstren ger tillsammans med de vita väggarna och valven ett ljust kyrkorum helt i linje med tidens smak. Golvet är belagt med grå

kalksten i koret och mittgången medan övriga delar är fernissade plankgolv. I koret ligger även ett flertal gravhällar.

Koret domineras av den stora och sirliga altaruppsatsen i högbarock i dess mitt, med ett Kristusmotiv och flankerande skulpturer på varje av de tre våningarna. Motiven är korsfästelsen, gravläggningen samt uppståndelsen, och skulpturerna avbildar bland annat Johannes, Maria och Moses. Färgsättningen är frodig med detaljer i rött, grönt, gult och blått mot svart botten. De två målade fönstren vid sidan om altaret donerades 1964 och visar Jesu dop respektive Kristi härlighet. Det första målade fönstret, från 1895, ovan altaret är sedan 1949 uppsatt i långhuset. Detta visar den gode herden. I anslutning till koret hänger predikstolen, likaså ett verk i högbarock, av samme mästare som altaruppsatsen. Den åttasidiga korgens huvudmotiv är fyra av apostlarna stående i arkader omgivna av bland annat kolonner och maskaroner. Baldakinen är likaså åttakantig och dekorerad med änglahuvuden, krönt av en krona och ett förgyllt kors och klot. Färgsättningen är densamma som altaruppsatsen och det samtida epitafiet på korets södra vägg.

Bänkinredningen och altarringen från 1949 byggdes för att återskapa en del av det utseende kyrkorummet hade innan 1895 års renovering. De slutna kvarteren är sparsmakade med marmoreringsmålning, släta fyllningar i dörrarna och förhöjda dekorativa fält på gavlarna. Färgsättningen går i blått och grått med accentueringar i gult, rött och grönt. Samma tema och färgsättning återfinns på altarringen. Det äldre skranket på orgelläktaren avviker från bänkarna med ett renare utseende och annan färgsättning. De släta fyllningarna är växelvis breda och smala utan övriga dekorationer, och den heltäckande marmoreringsmålningen går i brunt, grönt och grått. På läktaren finns bänkar i 1895 års utförande fortfarande kvar.

Den stora orgeln upptar nästan hela mittskeppets bredd på läktaren. Fasadens många synliga pipor omgärdas av ett ramverk i grått, rikt dekorerad med bland annat pilastrar, meanderbårder, förgyllda änglahuvuden, festonger och medaljonger, i två våningar. Det djupa orgelverket upptar även större delen av tornrummet. I anslutning till koret står också en mindre kororgel, dominerad av de synliga piporna i ett tunt rundbågigt ramverk i tre delar där mittendelen är högre. Färgsättningen går i grönblikt och grått med spelbord och sits i trävitt.

Utöver den fasta inredningen bör dopfunten på sin upphöjda plats mitt emot predikstolen, samt sakramentskåpet bredvid dörren till sakristian nämnas. Dessa tillhör kyrkans äldsta inventarier, dopfunten är daterad till 1300-talet och sakramentskåpet till medeltidens senare del, och stod ursprungligen i den medeltida kyrkan. Dopfunten är cylinderformad och saknar helt dekorationer, med ett dopfat av mässing. Sakramentskåpet är ett högt och smalt träskåp med täta järnbeslag under ett sadeltak av spån.

Vapenhuset får sin karaktär av de grågröna marmorerade kolonnerna som bär läktaren. Golvet är belagt med grå kalksten och väggarna är putsade och målade vita liksom taket, med låga breda blyspröjsade fönster. I ena hörnet finns en toalett, byggd 1969, och mitt emot en runsten från 1000-talet med ett kors som centralmotiv. I tornet, på våningen under klockplanet, finns fortfarande det gamla hjulet kvar för vinschning av material. Detta rum nås via torntrappan med ingång i södra muren.

Sakristian fungerade under perioden 1904-1949 som gravkor, men i samband med renoveringen återfick den sin ursprungliga funktion. Rummet har slätputsade väggar och tak, avfärgade vita, med en profilerad taklist. Golvet av trä är täckt med en grå heltäckningsmatta. Mot den norra väggen har skåp byggts i rummets fulla höjd och på så vis har ett vindfång

skapats vid entrén. Under fönstret i öster står även ett altare. Två stora fönster med smidesgaller förser rummet med ljus, medan vindfånget har ett lunettfönster ovan entrén. Färgsättningen av snickerierna går i huvudsak i grågrönt och grått.

Lillkyrkan ligger högre än koret och har vita släta putsade väggar och tak samt blå heltäckningsmatta på golvet. På de tre ytterväggarna sitter fönster med invändiga luckor av målad plåt. I rummet finns också två väggfasta samt ett fristående skåp, gråmålade och utsmyckade med listverk, fyllningar och dekorativt måleri.

2.3 Kyrkogården

Sedan den befintliga kyrkans uppförande finns uppgifter om att kyrkogården utvidgats minst fem gånger, senast 1990. Detta har resulterat i att dagens kyrkogård är ordentligt stor och omringar kyrkan. I något skede, troligtvis i samband med 1880-talets utvidgning, planterades lövträd runt dåvarande kyrkogården. Dessa finns kvar och bildar numera en kvadrat runt kyrkan med senare utvidgningar i öster och söder. Den senaste utvidgningen har ej ännu tagits i bruk. Staketet mot vägen i norr är smitt 1829 och de sirliga grindarna 1762, de senare av samme smed som tillverkat grindarna vid Gävle slott.

Kvarteren skiftar i karaktär, de närmast kyrkan har ett flertal stora gravar och är i stor utsträckning indelade med klippta häckar mellan gravarna. De yngre kvarteren är öppnare och endast indelade av häckar i rader. Två minneslundar är anlagda varav den ena markeras av en stenlagd gång fram till ett stort och öppet placerat träkors, medan den andra utgörs av en stenlagd yta med en murad fontän inramad av en häck. Gångarna är grusbelagda utom runt kyrkan där de är asfalterade, och deras raka sträckning skapar rektangulära kvarter. Gravarna varierar i utformning och material med både stenvårdar och ett litet antal gjutjärnsvårdar. Av flertalet stora gravar närmast kyrkan utmärker sig den över disponentsläkten Petre från Gästrike-Hammarby tydligast. De mindre vårdarna på kyrkogården i övrigt är främst tillverkade av sten. Vegetationen utöver nämnda häckar och lövträd utgörs av buskar och ytterligare träd.

2.4 Ekonomibygnad

I sydvästra hörnet av kyrkogården ligger kyrkoförvaltningens ekonomibygnad från 1983. Byggnaden är uppdelad i två delar där den ena, lägre delen innehåller personalutrymmen medan den något högre delen fungerar som garage och förrådsbyggnad. Längs hela kortsidan av garaget finns också ett öppet skjul. Grunden är av gjuten betong och sadeltaken över personal- och garagedelen är täckta med bruna betongpannor. Pulpettakets över skjulet är täckt med korrugerad plåt. Fasaderna är klädda med rödfärgad lockpanel, och dörrar, portar och vindskivor är svarta medan personaldelens fönster med omfattningar är vita.

2.5 Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Torsåkers kyrka uppfördes på endast små kvarvarande rester av de medeltida murarna. Detta medförde att man kunde genomföra en konsekvent plan och ett enhetligt utseende, vilket i allt väsentligt bevarats till idag. De rena fasaderna med höga fönster och det stora valmade taket talar om 1700-talets smak men byggnaden gör sig ändå inte fri från de medeltida landsortskyrkornas tyngd och kraftfullhet. Kyrkorummet karaktäriseras av sin storlek, de kraftiga pelarna, valven och den väl tilltagna bänkinredningen. Den frodiga men dämpade altaruppsatsen och predikstolen bildar effektfulla motpolar till läktarorgelns knappt 200 år yngre och lätta fasad. I sin helhet är kyrkorummet ett brokigt sammansatt rum med delar från olika tider, alla med stora individuella värden.

Kyrkogården har vuxit med tiden och uppvisar på så vis även olika karaktärer. Täta kvarter nära kyrkan och öppnare längre bort ger en varierad upplevelse på samma sätt som de stora herrskapsgravarna i kontrast mot det enkla folkets.

Att särskilt tänka på vid användning och förvaltning av kyrkoanläggningen och byggnaderna

- Altartavlan, predikstolen och epitafiet är alla samtida, väl utförda och goda representanter för den då rådande stilen på den norrländska landsbygden, och har dessutom direkt koppling till den föregående kyrkan. Detta ger dem alla betydande konstnärliga samt arkitektur- och byggnadshistoriska värden.
- Gravhällarna i koret uppvisar om den högre ståndsklass som varit knuten till bergslaget i Toråker och är därför av stort samhälls-, men även personhistoriskt värde.
- 1949 års slutna bänkinredning med bänkar längs murarna och i koret utgår från den ursprungliga och utgör en central del av kyrkorummet, med stora pedagogiska värden och upplevelsevärden.
- Hjulet för vinschning av material till tornet finns fortfarande kvar vilket är av teknikhistoriskt och pedagogiskt värde.
- Kyrkans odekorerade och sparsmakade exteriör visar på 1700-talets smak men bär också drag av de medeltida landsortskyrkornas kraftfullhet, vilket är av arkitektoniskt och arkitekturhistoriskt värde.
- Kyrkogårdens olika karaktärsdrag i de äldre respektive yngre kvarteren visar på kontinuitet och har viktiga pedagogiska värden i förståelsen av dess utveckling.
- De stora gravarna på kyrkogården, framför allt Petregraven, är liksom gravhällarna i koret av stor samhälls- och personhistorisk betydelse, bland annat för kopplingen till Torsåkers bergslag.
- Grindarna till kyrkogården i norr har samma upphovsman som grindarna vid Gävle slott och är av stort konstnärligt värde.

2.6 Källor, litteratur och övriga uppgifter

Andrén, Erik, *Sveriges kyrkor, Gästrikland, häfte 2, landskyrkorna*, Stockholm 1936

Eriksson, William, *Torsåkers kyrka 1758-1958*, Gävle 1958

Kilström, Bengt Ingmar, *Torsåkers kyrka, Gästriklands kyrkor*, Strängnäs 1971

Länsmuseet Gävleborg, ärendearkivet

Länsstyrelsen Gävleborg, ärendearkivet

Riksantikvarieämbetet, Antikvarisk-topografiska arkivet

Datum för inventering: 2006-05-16

Inventerare: Martin Åhrén

Ansvar för kulturhistorisk karaktäristik och bedömning: Martin Åhrén och Anna Lindgren

Rapportsammanställning: Martin Åhrén